

HELG

INNSENDT

Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter. Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

Erik Munk og vår tid

Erik Munk er først og fremst kjent som en av de store bondeplagere i norsk historie. På det grunnlaget har ettertida nokså unisont anklaga og fordømt ham. Men er det siste ordet om Erik Munk egentlig sagt?

Kanskje var han et mer sammensatt menneske enn ettertida har villet se, og kanskje kan hans historie lære oss noe om vår eiga tid.

De fleste av oss ønsker vel mulla Krekar dit pepperen gror, noen uten lov og dom. Hvorfor var det så få som beklaga at mobben lynsja Muammar al-Gaddafi i 2011 under den arabiske våren? Et halvt år før var han innstevna for Den internasjonale straffedomstolen i Haag. Og hvorfor trur så mange fattige og vanskjøtta mennesker i USA at den styrtrike eiendomsmogulen Donald Trump er en forsvarer av deres sak? Nå blir han deres president. Det kan stilles mange slike spørsmål i dag, slik de også kunne ha vært stilt på Erik Munks tid. Det underlige er at selv om vi på mange måter har forlatt 1500-tallets voldssamfunn, så er vi ikke kommet særlig mye lenger i vår følelsesmessige rettsforståelse.

Selfmade man

Erik Munk var en selfmade man, så kanskje hadde han vært et ideal for mange også i dag. Han var en knape, det vil si en mann av lågadelig ætt som sjøl måtte slå seg fram dersom han skulle oppfylle drømmene sine. Som ung skaffa han seg kunnskap og nyttige erfaringer som deltaker i den spansk-franske krigen omkring 1550, erfaringer han kunne bruke da han omkring 1560 knytta seg til en av Norges mektigste menn, lensherren Erik Rosenkrantz på Bergenhus. Lensherren så at det var to i karen og utnevnte ham til øverstkommanderende (admiral) for de flåtestyrker som blei sendt til Trøndelag i 1564 og til Oslo i 1567 for å hive svenskene ut av landet. Erik Munk gikk resolutt til verks med de midler som sto til rådighet, og den gale Erik XIV gråt av sinne da svenskene atter måtte innse at Norge ikke lot seg skille fra Danmark.

Den krigerske Fredrik II

Men i København satt en såre fornøgd Fredrik II og gleda seg over at han atter hadde fått en kriger etter sitt hjerte. Fredrik var trulig dyslektiker og ikke særlig

KAMP: Et nederlandsk orlogsfartøy vedrer en spansk galei utafor kysten av Flandern i oktober 1602. Maleri 1617 av Hendrick Cornelisz Vroom. FOTO: RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

flink til å ta til seg boklig lærdom, til sorg for den mer fredsommelige og diplomatiske kong Kristian III. Fredrik kompenserte med å utvikle stor interesse for jakt og krig. Det første han gjorde da han blei konge i 1559, var å angripe og legge under seg den fredelige bonderepublikken Ditmarsken. Raskt begynte han og hans tyske jaktkammerater å planlegge et angrep på Sverige for én gang for alle å underkue den plagsomme naboen. Da hadde kongen bruk for menn av Erik Munks støpning. Etter seirene over svenskene blei Erik kalt ned til kongen i København, og med seg skulle han ha galeien han sjøl hadde bygd og som var hans admiralskip under angrepet på svenskene ved Akershus.

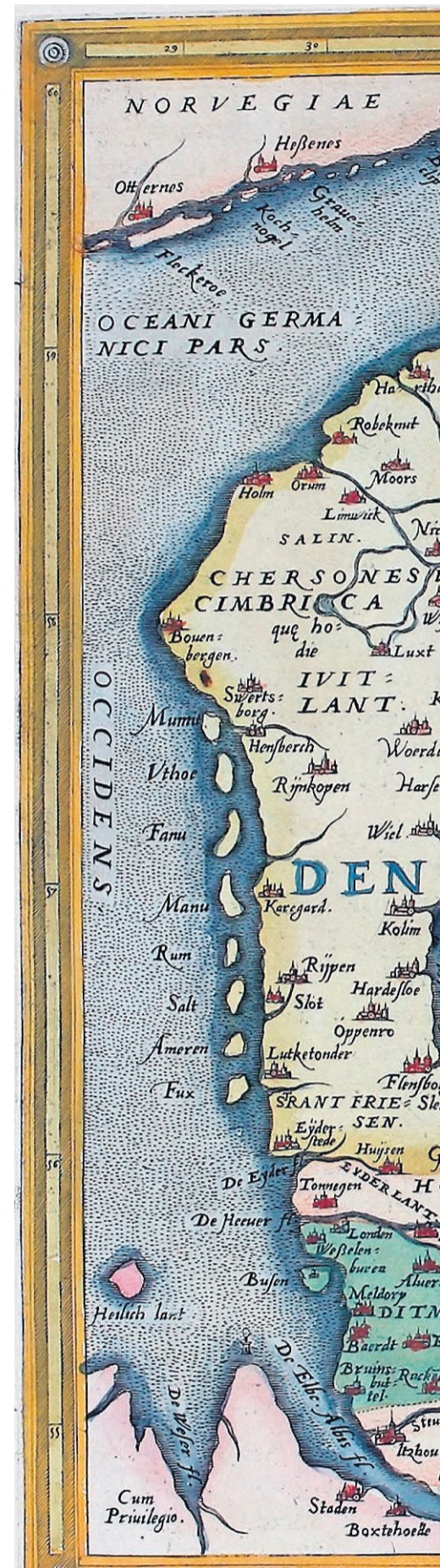
Belønninga

Kongen må ha vært svært fornøgd. Belønninga kom i form av forleninger. Først det lukrative Nonneseter klosterlen, så Ons-

øy len og skipreide og i 1571 Nedenes og Bratsberg. Men kongen hadde fortsatt bruk for krigeren sin når han skulle «holde sine strømmer reine». Gjentatte ganger var Erik skipssjef på et av orlogsfåtens største fartøyer, Krabaten, som var nesten like stor som svenskene Vasa. Oppgava var først og fremst å patruljere i Østersjøen for å se hva svensker og andre mulige konkurrenter om herredømme foretok seg i det havet kongen nærmest anså som sitt, dernest å få bukt med det tiltagende sjørøveriet.

Danzigs forsvarer

Ett av de landa som yppa seg var Polen. Kongen der, Stephan Báthory, planla å bygge opp en eigen polsk orlogsfåte. Dessuten ergra Stephan seg grønn over at han ikke hadde kontroll over den blomstrende handelsbyen Danzig, der de fleste innbyggerne i tillegg var protestanter. I 1577 gikk han til angrep. Kong Fredrik,

KART OVER DANMARK FRA 1571/1584: Erik

FAKTA

I ET HISTORISK LYS

Under denne vignetten skriver historikere og Agder om spørsmål de brenner for. Spalten er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og ar-

Munk vokste opp ved Varberg, noen mil sør for Gøteaelvens utløp. Atlas Ortelius av Abraham Ortelius fra 1571 med redaksjoner fra 1573, 1579 og 1584.

FOTO: KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, AMSTERDAM

kiv, HIFO Agder og Agderposten.
 > Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: kristoffer.vadum@aama.no eller redaksjonen@agderposten.no

ERIK MUNKS VÅPENSKJOLD: En gullsparre mellom tre røde haner i blått felt, på hjelmen en rød hane mellom to av rødt og gull vekselvis delte vesselhorn.
 FRA DANMARKS ADELS AARBOG 1905.

FAKTA

ERIK MUNK

- > Erik Munk, lensherre i Nedenes 1571-1585, er en av de mest myteomspunne skikkelsene i Agders historie.
- > Kjell-Olav Masdalen tar disse mytene opp til revisjon i biografien «Erik Munk – kriger, lensherre og bondeplager – en entreprenør for si tid».
- > Boka lanseres på KUBEN onsdag 7. desember klokka 19:00. Fri entre.

HELG

som sletts ikke ville ha en ny konkurrent om herredømmet i Østersjøen, og som heller ikke kunne finne seg i at hans protestantiske trusfeller i Danzig blei underlagt det katolske Polen, gikk til aksjon. Erik fikk jobben, som admiral for en dansk eskadre blei han sendt til Danzig med beskjed om å plage fienden så mye som mulig og samtidig bistå Danzig med råd og dåd slik at Stephan Báthory ikke makta å erobre byen. Erik Munk klarte det, og kongens gunst varte ved.

Handelen i nordområda

I nord var det også noen som trengte seg inn på kongens enemerker. Både svenske og russerne forsøkte å flytte sine grenser så langt nord og vest som mulig. I tillegg utvikla det seg en livlig handel på Kola og i Arkhangelsk-området, der særlig Nederlandene og England var sterkt engasjert. Kong Fredrik var ikke bare redd for russere og svensker, han var også engstelig for at handelen på Narva skulle bli flytta over til nordområdene, slik at han gikk glipp av store inntekter fra øresundstolla. Igjen var det Erik som fikk jobben. Han kjente området godt som Erik Rosenkrants fogd på Vardøhus i åra 1562-64. I 1582 blei han sendt til Vardøhus og nordområdene med tre galeier for å kontrollere virksomheta der, ta avgift av handelsfartøy som seilte i «kongens strømmer» og om nødvendig beslaglegge fartøy og last. Galeiene vendte tilbake til København med flere beslaglagte handelsfartøy. Erik Munk hadde vært en nyttig mann for kongen og brakt ham mange seirer.

I krangel med bønder

Men, en hardfør kriger er ikke nødvendigvis en dyktig og tålmodig administrator. Nokså raskt etter at Erik fikk Nedenes og Råbyggelaget i len i 1571, begynte klager fra bøndene å strømme inn til kongen i København. De klaga på mest alt. Erik hindra dem i å kjøpe og selge nødvendige varer, han tok høgere skatter av dem enn han hadde lov til og han straffa dem hardt, sjøl for mindre forseelser. Dessuten flytta han på grensesteiner og tok gårdene deres fra dem. Det påsto i alle fall bøndene i klagebrev sine. Bøndene ba for sine liv og sine eiendommer, og de hadde stor tru på at den store far i København ville hjelpe dem. Men det varte og det rakk og lite eller ingenting skjedde.

Kongen var lenge fornøgd

Hvorfor tok ikke kongen affære? Og når han endelig avsatte Erik i 1585, hva var da den viktigste årsaka? Det beste svaret kan gis ved hjelp av et motspørsmål: Hvorfor skulle kongen ta affære mot en mann som hadde gitt ham så mange seirer, brakt penger inn i statskassa, skaffa ham tømmer og anna utstyr til kongens mange byggeprosjekter, båtsmenn til orlogsflåten og sørga for at bøndene slutta å tuske til seg eiendommer som egentlig hørte staten og kirka til? Ja, til og med skaffa ham østers når han skulle holde sine overdådige selskaper, og jaktfalker når hans skulle jakte sammen med sine tyske venner. Kongen var fornøgd med lensherren sin, slik han hadde vært fornøgd med krigeren. Dessuten var stattholderen i Norge, Ludvig Munk, som ikke var i familie

med Erik, og som skulle se til at lensherrene og fogdene ikke sugde ut innbyggerne for mye, sjøl en bondeplager. Han blei avsatt i 1583. Det fantes tross alt ei grense.

Feil mel til feil kake

Og det fantes ei grense også for Erik Munk. Den blei ikke satt fordi kongen fikk vondt av bøndene. Den blei først og fremst satt fordi kongen fikk mistanke om at Erik var vel geskjeftig i å mjøle si eiga kake. Riktignok hadde kongen nærmest gitt ham blankofullmakt til å bygge opp godssamlinga si. I 1585 hadde Erik skaffa seg gårder på om lag 170 huder, eller om lag 40 fullgårder. I tillegg dreiv han sagnbruksvirksomhet og trelasthandel. Kongen begynte å lure på hvordan han fikk det til. Kunne det være at han utnytta stillinga si som lensherre til å bygge opp godssamlinga og forretningsvirksomheta si, og at midler som egentlig skulle ha gått i kongens kasse gikk i Eriks lomme? Ikke utenkelig, og ikke uvanlig! Det aleine hadde neppe fått kongen til å reagere som han gjorde. Men kongen begynte å bli gammel, og han var ikke så krigersk lenger. Så kongen hadde ikke lenger bruk for krigeren sin. Heller ikke det hadde vært nok til å felle et medlem av en akta adelsfamilie. Men Erik Munk var bare en knappe, sønn av en fallert adelsmann. Eriks framgang og velferd sto og falt med kongens nåde og unåde.

Kongen tar seg sjøl til beste

Kongen lot lensherren falle, beslagla godset hans og satte han i 1586 inn på det danske statsfengselet Dragsholm. Så fikk da vel bøndene eiendommene sine tilbake, som de påsto Erik hadde tatt fra dem på ulovlig vis. Men hvorfor skulle kongen det? For det første er det slett ikke sikkert, med noen få unntak, at Erik hadde fratatt dem eiendommene ulovlig. For det andre var det ikke bøndenes gårder kongen hadde beslaglagt, det var Eriks gods. Og når kongen følte seg svikta, telte nok hans interesser atskillig mer en bøndenes klager. Derfor beholdt kongen eiendommene sjøl. Det var lensherrens plikt alltid å handle kongen til beste. Om nødvendig, tok kongen seg sjøl til beste.

Fengsling uten lov og dom

Kongen hadde tenkt å stille Erik for retten. Derfor blei det nedsatt en undersøkelseskomisjon som skulle finne ut av

Kongen fikk mistanke om at Erik var vel geskjeftig i å mjøle si eiga kake.

hva som hadde skjedd, særlig om kongen hadde lidd tap. Men kommisjonens rapport kom aldri og rettsaka uteblei. Erik satt bortgjømt på Dragsholm, slik andre vanskelige tilfeller er blitt plassert av enerådige makthavere til alle tider. Kan hende syntes kongen det var greiest slik. Kanskje hadde det blitt ubehagelig å holde

rettsak mot en mann som hadde ytt kongen store tjenester.

Forsvarstalen

Da var det enklere å ta tida til hjelp. Og kanskje hadde kongen behov for fred. Han døde i april 1588. Men Erik Munk hadde mange år igjen i tårnkammeret sitt på Dragsholm slott. Han prøvde seg først med et fluktforsøk. Da det ikke gikk, tok han pennen fatt og forfatta et forsvarsskrift. Noen har prøvd å bruke forsvarsskriftet mot ham. Det viser at han var, eller var i ferd med å bli gal, skriver Thorkild Hansen. Men Erik var ikke gal. Forsvarsskriftet viser tvert om at han var ved sine fulle fem og var godt i stand til å analysere det som hadde skjedd. Men kan du i tillegg påskrive et felt og forlatt menneske galskap, så kan du ytterligere belaste dette mennesket med skyld. Men naturligvis hadde Erik problemer med å se at han nok også sjøl var skyld i at han satt innesperra på Dragsholm. I 1594 syntes han det fikk være nok. Han hengte seg og blei gravd ned under galgen utafør slottet – forlatt av gud og mennesker.

Ettertidas dom

Og det har de fleste som i ettertid har skrevet om Erik Munk vært fornøgd med. Så også folkeopinionen. Eller som Knut Mykland skriver: «Beryktet og fordømt både i samtid og ettertid». I nasjonsfrigjøringa og nasjonsbygginga på 1800-tallet og langt ut på 1900-tallet var det comme il faut å synes at danskene var noen undertrykkere. Tida var ikke inne til å stille noen kritiske spørsmål. Erik Munk fikk sin velfortjente straff, dømt av historias domstol. Men det var Fredrik II som stakk av med kaka. Hvem trur du stikker av med kaka i USA? Og er det folkeopinionen eller lov og rett som skal bestemme hva vi gjør med plagsomme mennesker?

Jord i skoa

FolkeDOMstolens syn kommer ofte fram i sagn. Sagna levner Erik Munk lita ære. Men et sagn gir Erik Munk rett. I ei rettsak mellom Erik Munk og Albret Berge om et skaustykke i Holt, blei Albret til dømt retten. Albret sverga på at han sto på eiga jord. Det kunne han gjøre fordi han i hemmelighet hadde lurt jord fra eiegen gård ned i skoa. Men han fikk si straff i det hinsidige. Han fikk aldri ro på seg. Natte tid blei han tvunget til å flytte på grensesteiner i forgjeves forsøk på å få steinene tilbake på rett plass.

**Artikkel-
fortatter:
Kjell-Olav
Masdalen
er senior-
forsker ved
Aust-Agder
museum
og arkiv –
KUBEN.**

SAGSKJÆRERE: Kong Fredrik hadde bruk for mange sagskjærerne opp bladet, mens ei kone skjenker ham øl,

sagskjærere for å skjære skipsplank til skipa han skulle bygge. Erik Munk måtte skaffe tre par av dem. Her setter en av som Erik fikk ordre om å forsyne dem med. Glassmaleri fra 1715. FOTO: HISTORISK MUSEUM, BERGEN.

SLOTTET: Dragsholm slott.

FOTO 2016, KJELL-OLAV MASDALEN.

ARONDALL: Kart over «Arondall og Omegn» ca. 1647 (utsnitt). Flere gårder, som Torbjørnsbu, Gunhildsbo, Longum, Strømsbu, Langsæ og Barbu, som tilhørte Erik Munks gods, er markert med gårdstun, samt Barbu jernhammer. Bebyggelsen i sjølve Arendal har utvilsomt vært større på denne tida, særlig i Stranden. Nedenes amt nr. 1 . FOTO: STATENS KARTVERK.